

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԷՊԻ

Fig.

Երեմիա Չէշէպի Քէօմիւրճնանց մեր նոր գրականութեան մէջ աւելի է համբաւ մը բլլալէ։ Անոր անունին զուգորդ հետաքրքրութիւնը գրական(՝) է բոլորովին որով եւ քիչիկ մը՝ նուրբ, անլուրջ ինչպէս կը տրամադրուինք դատել, արժեւորել միւր գրագէտները։ Անիկա կը շահագրգռէ լայն չրկանակներ, մանաւանդ մասնաւոր դասակարգ մը, մեր նոր պատմութիւնը ուստի միտքերիւ զօրաւոր նախաարրութիւններ սնուցանող։

Ի եւ տասնութերորդ դարուն, Հ. Ռ. Չամչեանի օրերէն, մարդիկ հասկցած էին Չէչէպիի գործէն, պատմութեան համար հաւանական նախանիւթերու մթերքն ու ասոր արժէքը Չէչէպին անփոխարինելի:

(*) Երևեալս Ձեկայիի վրայ իմ տղերը կը մեծծեն քանասիրա-պատմական կարելի յուսակներօրին: Ձիս շահագրգռողը, այդ մտողին, բռնուռն է, քանի որ իր գործը լայն ծափով մը կ'իյնայ այս յոգացին քնարդուած իմացական գործունեութեան մը մէջ: Անկիս գրած է Ռուսներ, իեյնիս-մներ, իսկիս-պատմա, պատմա-մանկաւ եւ պատմա-մանկաւ: Այս իսկ համգանակմանով, իր ժամանակի գրական շարժումին ներկայացուցիչներէն մէկն է առանց կասկածի: Թէ մեր գրականութիւնը պատահաւոր է գրադիւմ մեր մօտ ու հեռու անցեալին ամէն առայայտութիւններով (գրական), ընդունուած իրողութիւն է այսօր: Ուրիշ խնդիր՝ այդ աշխատանքին քաղելի անմիջական օգուտը որ կրնայ ըլլալ չէ՞ (ինչպէս է Ձեւուէն, շէֆ (ինչպէս Փաշուլը), անփոխարինելի (ինչպէս է Սպարտակ-Մանուէլ): Ձեկայիի վրայ քանասիրա-պատմական դպրոցը կասարած է պատուարէ աշխատանք: Անոր գործերուն անդրողական հրատարակութիւնը քերտւս չնպաստէ հեղինակին, քանի որ Ձեկայիին դիմելը ճշդօր մեծ զիջում առահանելի են արդին յոյս չնաւ մասին, քայց անպայման մեր պատմութեան համար այդ հրատարակումը կը քերտ մեծագոյն աւագո՞ւ:

ափանառես, ափանջալուր վկայութիւն մըն էր տասնըօթնեորդ դարու երկրորդ կէսէն: Ըստ Մեսրոպ Սրբազանի ցուցմունքին, Հ. Մ. Չափեան իր Պատմութեան մօտ ուժ գլուխները գրած է օգտագործելով Տաւրուսի բնակիչ Դրուս Թափազարի կը մնայ Ս. Դազարի:

Անկէ ասդին Ձէլէպիին վարկը չէ տկարացած: Հակառակն է ճիշդ:

Տ. Վ. Թորգոմեան, բանասէր բժիշկը, անկէ հրատարակած է 120 էջնոց քերթուած մը, Պատմութիւն Սամալցոյի առնուելով որուն վրայ ծանօթագրութիւն, մեկնութիւն, լուսաբանութիւնն ու յարակից պրպտութեան բժիշկին արժեքն են երեք հատորի աշխատանք։ Իր տեսակին մէջ առանձին սա մերձեցման եղանակը հին գործի մը, չեմ դատեր ոչ մատենագրական տուեալներու լոյսով, որուն կարիքը անհրաժեշտ ալ չէ (քանի որ Զէլչիկին գրականութիւնը չի պատկանիր անխառն ստեղծագործութեան), ոչ ալ բանասիրական տեսակէտներով, որոնց վրայ ձեռնհասութիւն մը չեմ ներեր ինծի։ Ստոյգը՝ յարգելի բժիշկին առաջադրութիւնն է — շտեմարանումը բոլոր այն ծանօթութեանց, վկայութեանց (բուլղ., faw, պասկեր, մանգրպկաց, անձնական յաւեր) որոնք որ եւ է աղերս ներկայացնէին Պլուտոյ հայ համայնքին պատմական յեղաշրջումին հետ։ Արդէն, 120 էջնոց քերթուածի մը համար որ ռսանաւոր պոյս մըն է Պոլսոյ զանազան թաղերուն մէջ, երեք հատոր ծանօթագրում, փաստ մըն է ծրագրի մը եւ ինչպէս պատմա-բանասիրական մեթոտ մը։ Միեւնիարական է որ շատ յարգելի բժիշկը գործադրած ըլլայ իր ծրագիրը(*), որւ-

(*) Անհուն բան կայ կասարելիք, այդ ուղ-
ղութեամբ: 1Է80ի շարժումը (ստուերպայսա -
տ-տ-տ-տ) թէև ոչ, բայց ունեցաւ իր օգուտը:
Պոպահայ հիկը դարեանս ռուս անասաւորաբն
ոչ-ռուս՝ միջոցներով միայն յուր՝ փակ, եթե
ոչ անկարելի գրադուս մըն եր մերի համար:
Այն օրեկ, երբ պէսական հսկայ դիւանները կը
բացուին պրպտողներուն, ապա օրեկ մեծ բան
կայ հանելիք անոնց հիկողներեկն, մեր այդ դա-
րեր յուսատուող: Տ. Քոզմովսն զուրկ եր
այս անհրաժեշ պայմանեկ: Ազգայիկ աղբիւ-
րներ աշխատ ծրար են այս աննուն մասիկ:
Ծառ է հոս արձանագրել որ 1907 դարու հա-
մադրող ոգիկն այսօր դադարած է փիլ մը ամեկ տեղ:
Վեկեկիկը դուրս է այլեւս մեր պատմութեկեկ:

եալ պայմաններու լաւագոյն շահագործումով մը: Պոլսահայ գաղութին բազմերես արտայայտութիւնները գէթ ուրուագրային ձեւով մը կ'երեւան այդ հաստիքներուն մէջ:

Հ. Ն. Ակինեան, Վիեննական Միջկարեւաններու Ուխտէն, Երեմիայի Նուիրած է հատոր մը ուր կը հաղկայինք խղճամիտ, գրեթէ սպառիչ պրպտումներու, հաստատումներու, կարելի չափով մը զերծ քոֆտի հետաքրքրութիւններէ, անտեղի վարկածներէ, այնքան աւելորդ կերպով մը պատահական՝ պատուական Պենետիկտէնին միւս աշխատասիրութեանց մէջ: Հ. Ակինեան կազմած է Երեմիայի կեանքը, անոր ազգաբանութիւնը երեւան բերելով յոգնաշուն պրպտումներէ վերջ: Այս կենսագրումը վիսանտարբեր չի թողուր, այն պատճառով որ համադրական հանդարտ ձեռնարկ մըն է ու մանաւանդ հաստատ իրագործում, թիւերով, տեղի յիշատակումներով պաշտպանուած: Գծած է անոր նկարագիրը ինչպէս կը սիրէին որակել անցեալ դարու կէսերուն մարդ մը ներկայացնելու աշխատանքը: Ամբողջական ցուցակի մը տակ դրած՝ անոր գրական վաստակը, սոյոք հասնուալիստիկն մը գրելով անոր ծանօթ, մաս ու հոն յիշուած գործերէն: Մեծ ու պզտիկ քառասունէ աւելի երկիրէ կը բաղկանայ այդ վաստակը ուրկէ լոյս տեսած գիրքերուն թիւը զանցառելի տոկոս մը կը պարզէ: Հ. Ակինեանին ուսումնասիրութիւնը ապահով դիւան մըն է Ձէլէպիով զբաղողներուն:

Պօսեցայ Մ. Սրբազանի Ներածութեան վրայ:

Այս հետաքրքրութիւնը կը սկիւ շատ կանուխէն ու կ'երեւայ իրարմէ տարբեր մարդոց վրայ: Երեմիա զբաղեցուցած է ծանրագլուխ, ստուգութեան բժանդիր պատմագէտներ, մատենագիտութեան պատմիչներ, քննադատներ, հնարասներ: Օտարներ կը խօսին իր մասին: Հ. Մ. Չամչեան, Ալիշան, Չարպահանեան, Լէօ, Չօպանեան, Օրմանեան, Աղաճեռնի Սրբազան, Յ. Գ. Մամբեան, Հ. Ս. Երեմիան աւելի կամ նուազ կարեւորութեամբ պրոածքներ ունին անոր գործին վրայ: Միտքով Սրբազանի հրատարակութիւնը, ուսումնասիրական ինչպէս բնագրային մթերքի անասկէտէն, կը լրացնէ այդ յարգալից հետաքրքրութիւնը:

Ձէլէպին, ըսի առիկա, աւելի է քան համբաւ մը:

* * *

Մատենագիտական, պատմական, որոշ չափով մըն ալ բանասիրական(*) սա ընդարձակ շահագրգռութիւնը ո՛րչափով կը մնայ կենդանի, կանգուն՝ երբ փորձինք զայն տարածել գործին գրական ալ տարողութեան վրայ: Ուրիշ խօսքով, կա՛յ դրագէտ մը այս մեծատարած վաստակին հոտին: Այս հարցականը ու անոր դրական պատասխանը մեծապէս պիտի փոխէին Սրեմիայի Նշանակութիւնը մէկէ աւելի պատճառներով: Լէօ խանդավառ էր անոր աշխարհական գրող մը ըլլալու հանգամանքով: Այսօր գրագէտ մը չի կռուիր այդ չափանիշով: Երեմիայի ետին գրագէտ մը, մէկ հարուածով, դարու մը նկարագիրը տուող գործաւոր մը կ'ըլլար, հայ գրականութիւնը կ'օժտէր անոր գրեթէ միշտ պակասած ողբով մը որ գրական մեծ գործերուն նուէրն է ժողովուրդներուն: Երեմիայի գործին մէկ կարեւոր մասը կուգայ իր ժամանակէն: Իրէք ապարէզէն գրագէտը Ժեօ դարու հայ կեանքին դիմաց, ինչպէս պարտաւոր է կենդանի ժամանակին դէմ, իր տիտղոսը հրաշարացնող որ եւ է վաւերական գրագէտ: Դուք պիտի ունենայիք մեծագոյն անունը հայ գրականութեան, քանի որ այդ գրականութեան իմաստական, աւաւոր պակասը՝ իր ժողովուրդին, այսինքն անոր կենսական բացակայութիւնն է անկէ: Անոր համար հարցումը

— Կա՛յ գրագէտ մը Երեմիայի վաստակին ետին:

(*) Արեւմտահայ աշխարհաբարիս պատմութիւնը մեծ նիւթ ունի անոր գործերէն օգտագործելու: Անոր գրաբարը զիջ իր մեծ գնացին մէջ, մասնագրական խառնակ լեզու մըն է քայց կը մնայ գրաբար: Իր Բազմեռան յոգնախնդր տղոցը ինքողական դպրոցը կը շարունակեն, մինչ կարգ մը ինքնաւարտ (ինքնագրական գանձ) մօտիկ են ուղղական ունին: Երկու երեք դարերու յեղաշրջում մը որուն կեդրոնին կ'իյնայ Չեչեկի լեզուն: Իսկ անոր թիկնի բառաթերքը, մեծ չափով թուրքերէն, հասանաբար այսի խանգալաւոր այնօրուան թուրքեր որոնք ազգային իրենց բառերուն իրաւունք մէջ այնքան բարձր խանդ ու յաւանքութիւն ցոյց տուին:

በረ, ከፀኑ ወገን,

— Ի՞նչ է անոր նկարագիրը, տեղը,
արժեքը հայ դպրութեանց պատմութեան
մէջ:

Դժուար է պատասխանել:

**Կլիսաւոր պատճառը սա վարանքին եւ-
րեմիայի տպուած գործերուն փոքր քա-
նակն է, բաղդատուած ատուար մասին որ
կը մնայ ձեռագիր:**

Ներկելի՞, տպուածը, պատահական մաս-
նակի ձեռագիրները^(*) աչքի տոջն ունե-
նայէ յետոյ, ինքզինքը իրաւասու կարծի

գրագիտը վերլուծեցու։ Դիտունները, երբեմն, բրածոներէն ձեռք ձգուած ոսկորի կտորէ մը չեն վախճար ամբողջական կըմախքներ վերակազմել։ Անոնք պաշտպանութեանը տակն են քնուրթեան մեծ, յամառ, անխղիլ օրէնքներուն։ Ո՞ր չի գիտեր թէ արուեստի զօրծ մը որքան անկայուն է, մնայուն տարրերէ որքան աղքատ ու մահաւանդ են իմականական, այլոնքն փոփոխական նշանիկի իր երկնուռի պայմաններուն մէջ։

*
* *

Բարեբախտութիւն է որ Մեսրոպ Ուր-
բազանի հրատարակութիւնը հնարաւոր կը
գործնէ աչքի առջեւ ունենալ երեմիայի
գրական գործունէութեան տիրական երես-
ները, քանի որ նմոյշներ կը պարունակէ
գրիթէ բոլոր կարեւոր սեփական: Արդարեւ
Ստեփանուքեան մէջ կ'երեւան պատմողը, իր-
ոնիկագիրը, գործիչը: Յարակից յաւել-
ուածը մեզի կուտայ հերոզը, արձակա-
ղիրը, վճռական արտայայտութիւններով:
Հոն է նորոշ մարդը, իր զգայնութիւնը, իմա-
ցանաւորութեան, նկատագրին յիշ արուստ-
նէրով: Պոլսոյ հրդեհին պատմութիւնը (ձե-
ռագիր) ուրիշ աշխարհ մը այդ մարդուն
ընդունակութիւնները հաստատող: Հ. Ակին-
եան, գործերուն ծանօթագրութեան մէջ
գրած է մէջբերումներ: Սքամալոյ պատ-
մութիւնը մարտջական գործ մը, յարակից
ծանօթագրութեանց մէջ Չէլէպիէն առ-
նելած նմոյշներ: Ութը տասը կտոր ուրիշ
ձեռագիր որոնցմէ մէկ քանին վիպումի
որոշ շնորհներով: Այս ամենէն յիտոյ ես
ինծի կուտամ համարձակութիւն երեմիայ
Չէլէպիէն հնթարկելու գրական վերելումով:
Անշուշտ վարանետա ու վերաքննելի(?) եզ-
րակցութիւններով:

Բ. ՕՇԱԿԱՆ

(တေးဂီတအသံများ)

(*) Տիրական գիրերնու պակասը խոստովանեցայ, Բայց կը հաստատեն որ Երեմիայի դեմքը կերպարոյդ գիրեր են անոնք որոնց վրայու թիւեր կը շահագործեն այս ուսումնականութեան համար: Եղեմիք ժամկետական գիրքեր: Օր-գր-ներ, իր պարունակութեան տղայական կող-

(*) 2. Ախիւսեանի ցանկին չեն տեսած. ա) - Վառապ Ստեփան-Յէն Կ. Պալա Նեղոսէ (աշխարհիկ ուսով ու ուսանաւոր). բ) - Տաբեթ-Գէն Վառապ-Յէն. գ) - Պառաւ-Յէն Կոյոյ Նահապետ. զ) - Վէլաւառ-Յէն Երան Զեփոյէ. ե) - Ինչոյն Կաթար-Յէն (Կեհեկ Ս. Կարապետ եղիշեկոյն եւ Յիլիպիի Ս. Կեհրզ եղիշեկոյն). զ) - Ինչոյն-Յէն Կաթար-Յէն. ի) - Պառաւ-Յէն, Կաթար-Յէն, Էփեթաւ-Յէն-Յէն. յանգան ձեռապիւրհներ. լ) - Քաթար-Յէն-Յէն. խ) - Աշխարհաբար-Յէն. Խանգեհ Կարապետի անշուշտ Տաբեթ-Յէն է. Ինչոյն Սրբազան Երան-Յէն Կաթար-Յէն ժողովարանին մէջ բաղարարուեալ էին իւր իւր հոգիներ, 1913) ու Տալիսեանի օգտագործած գրութիւնը գրեթէ քառասուն կը մտնէին Ստեփան-Յէն. Տաբեթ-Յէն, հասուն արիւնք գործ, հաւանաբար Զեկապի պատմող աղանդին շատապէս վկայաբարձր պիտի կապեն: Վէլաւառ-Յէն Երան Զեփոյէ կը նկատուի դարձեալ իրական գործի, լաւի կ'ը Զեկապի տարածած իտալեան, պատմաբան, հրեան, Խոսրոս, պատմական քաղաքական լայնօրէն տարածուած էին անոր մէջ որ քաղաքիկ իշխանի մը դիւանագիտական կը թուի պատմել: Պալա Երան-Յէն որուն ձեռագիրը ունիւմ ալիս առջեւ, զաղաքի մը կ'ուստ պատմաբանի ու դիւանագիտական ընթերցանական: Հոս թնոյնիս լայնօրէն տարածուած էին գործողութիւններ: Մով, թոչուններ, հով կ'անձնաւորուին ու կ'ողորմ աղիւս, չափածոյ բաներով, հարց-պատասխաններով: Իրեր անձնաւորներն ու նկարագիրը գերազանցապէս իւրաքանչեւ եղանակ, Զեկապի մօտ երկրորդ ընթերցանական, զի իմ տեսած ձեռագիրներու մէջ ու փաստ մը անոր խառնատեղական աղանդին: Ուրիշ խնդիր՝ այդ փաստական գեղարվեստական ընթերցանական: